

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞGÜCÜNÜ BELİRLEYEN ETKENLER: KİŞİSEL VE AİLEVİ FAKTÖRLER

Kemal BAŞ

*(Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisat Bölümü, MERSİN)
kemalbas@mersin.edu.tr*

Özet:

Bu çalışma Türkiye’de çocuk işgücünü belirleyen faktörleri saptamak amacıyla yapılmıştır. Özellikle, çocuk işgücü ile ebeveynlerin eğitim düzeyi, geliri ve diğer hanehalkı özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ampirik analiz, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1999 yılında yapılan çocuk işgücü anketiyle elde edilen veriler esas alınarak yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, çocuğun yaşı, ebeveynlerin eğitim düzeyi, ailedeki çocuk sayısı, annenin istihdamı ve yerleşim yerinin (kır veya kent olması) çocuk işgücünü belirleyen önemli faktörler olduğu saptanmıştır.

Abstract:

Factors Determining Child Labor in Turkey: Personal and Family-Related Factors

This article addresses the issue of determinants of child labor in Turkey. Especially, the relationship between child labor and parental education level, income and other household characteristics is investigated. The empirical analysis is based on the child labor surveys in Turkey. The analysis shows that child’s age, parental education level, number of children in the household, mother’s employment and region of residence (urban or rural) are important determinants of child labor.

Anahtar Sözcükler: Çocuk işgücü; eğitim; istihdam; kişisel ve ailevi faktörler; probit.
Keywords: Child labor; education; employment; family factors; probit.

GİRİŞ

Son yıllarda akademik çevrelerde, medyada ve uluslararası işçi örgütlerinde çocuk işgücüne ilgi giderek artmaktadır. Bunun iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi, bu konu pek çok sayıda çocuğu ilgilendirmektedir. İkincisi ve daha da önemlisi, çok genç yaşta, çoğu zaman kötü koşullar altında, çalışmanın hem çocuğun hem de ülkenin gelişmesi üzerinde olumsuz yansımaları olmaktadır. Çocuk işgücü çok değişik şeyleri ifade etmektedir. Çocuk sömürüsü ve çocukların aşırı olarak çalıştırılması, çocukları eğitimden, sağlıktan ve hatta çocukluklarından yoksun bırakmaktadır. Çalışan çocukların çok küçük olması veya uzun saatler çalıştırılmaları bu sorunu daha da kötü bir duruma getirmektedir. Bu çocukların çoğunluğu tarım kesiminde çalışmakla beraber, kentlerde de, diğer alanlar yanında, fabrikalarda, işçi, evlerde hizmetçi veya gazete satıcısı olarak çok düşük ücretlerle çalıştırılmaktadırlar. Diğer bir ifade ile bu çocuklar eğitimin verebileceği yüksek gelirden mahrum bırakılmakta ve bunun sonucunda toplumun yoksul kesimi olmakta ve yoksulluk çemberini kıramamaktadır. Bu durumdaki bir ülkede demokrasi ve sosyal adaletin gelişmesi çok güç olacaktır. Eğitimin ne kadar önemli olduğunu Server Tanilli şöyle belirtmektedir: “Yurtseverlik, hoşgörü, hukuka saygı gibi erdemler doğuştan gelmezler, onları öğrenmek gerekir. Eğitimsiz insan düşünülemez gibi, eğitimsiz demokrasi de düşünülemez”(Cumhuriyet, 11 Eylül 2003: 9).

Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) 1999 yılında yaptığı bir çalışmaya göre, Türkiye’de 6-17 yaş grubundaki çalışan çocuk¹ sayısı 6.4 milyondur. Çalışan çocuklardan 1.6 milyonu ekonomik işlerde çalışmakta, geriye kalan 4.8 milyonu da ev işlerinde çalışmaktadır. Türkiye genelinde, ekonomik işlerde çalışan çocukların %61.7’sini erkek, %38.3’ünü kız çocukları oluştururken, ev işlerinde çalışan çocukların %26.9’unu erkek, %73.1’ini kız çocukları oluşturmaktadır (DİE, 1999: 45). Çocuk Vakfı’nın “Risk Altındaki Dünya Çocukları” Raporu’na göre, Türkiye’de 6-18 yaş grubundaki çalışan çocuk sayısı 6 milyon sınırına dayanıyor. Aynı rapora göre, dünyada 9-14 yaş grubunda 272 milyon çocuk çalışıyor (Cumhuriyet, 30 Eylül, 2002: 6).

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün yaptığı bir çalışmaya göre de dünyanın gelişmekte olan ülkelerinde 5-14 yaş grubundaki çocuklardan 250 milyonu çalışmaktadır. Bu çocukların yarısına yakını (120 milyonu) tam gün çalışmaktadır. Okula giden erkek ve kız çocukların sırayla yüzde 33’ü ve yüzde 42’si yarı-zamanlı olarak ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Çalışan çocukların büyük çoğunluğu (yüzde 69’u) tehlikeli ve sağlıklı olmayan koşullarda çalışmaktadır (ILO, 1998: 2). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün yaptığı bir başka çalışmaya göre ise, dünyada 171 milyon çocuk çok tehlikeli koşullarda çalışmaktadır (ILO, 2002). Basu ve Tzannatos (2003) ILO’nun bu

verilerini kullanarak yaptıkları hesaplamalara göre, çocuk işgücüne katılma oranı yüzde 15.5'i bulmaktadır.

Okul çağındaki çocukların çalışıyor olması büyük ölçüde gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunudur. Bu konudaki evrensel değerlere göre, çalışma çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişmesini tahrip etmektedir. Bu durum özellikle tehlikeli endüstrilerde çalışan çocuklar için çok daha ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Ama gelişmiş ülkelerde de bu sorunun tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Çocukların çalışıyor olmasının önemli bir nedeni ailenin veya ülkenin yoksul olmasıdır. Yoksulluk, aileleri çocuğunu çalıştırmaya zorlamaktadır. Ancak, çocuğun çalışıyor olmasını belirleyen tek etkenin de yoksulluk olduğu söylenemez. Zira çocuğun çalışmasını belirleyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. Örneğin, eğitim bunların en önemlilerinden birisidir. Çocuk işgücünü engelleyen en iyi ve kestirme yol eğitimidir (Bulutay, 1995:12). Ayrıca, çocuğun bir okulda kayıtlı olup olmamasını belirleyen önemli bir faktörün de çocuğun ebeveyninin eğitim düzeyi olduğu belirlenmiştir. Özellikle, annenin eğitim düzeyi çok önemli bir belirleyicidir.² Eğitime yapılan yatırım ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki iyi bilinmektedir.³ Eğitim-öğretim almanın pek çok yararı yanında yoksul insanların gelirini, verimini ve sosyal adaleti yükseltme gücü de bulunmaktadır. Çocuğun okula devam etmesi, gelecekte, emek piyasasında parasal olarak önemli kazançlar edinmesi olanağı yaratacaktır. Ancak, pek çok yoksul toplumlarda, çocuğun çalışmayıp okula gitmesinin de neden olduğu ekonomik kayıplar olmaktadır. Özellikle, çocuğun düşük olan aile gelirine katkısı bekleniyorsa ve ailenin refahı için gerekli ise, bu ekonomik kayıplar daha da önemli olmaktadır. Diğer bir ifade ile pek çok durumlarda ailenin geliri eğitime olan talebi önemli ölçüde etkilemektedir.

Elbette, çocuğun okula gitmesine engel oluşturan diğer nedenler de bulunmaktadır. Örneğin, okulların mevcut olup olmaması, mevcut okulların kalitesi ve anne veya babanın eğitim konusundaki tavırları, özellikle, kız çocukları için önem taşımaktadır. Yoksul aileler için eğitimin maliyetleri çok fazla olabilir. Diğer bir ifade ile çocukların eğitim düzeyini belirleyen önemli bir faktör de mevcut eğitim sistemidir. Bu durum parasız eğitim için de söz konusudur. Zira "parasız" eğitim bile yoksul bir aile için çok pahalı olabilir. Eğitim için kitap-defter, okul forması ve taşıma gibi pek çok harcama gerektiren kalemler bulunmaktadır. Tüm bu faktörler çocuğun okula gidip gitmemesi, okulda ise oradaki performansını ve sonuçta toplumdaki okullaşma düzeyini etkileyeceklerdir. Rosati ve Rossi'ye (2003) göre, çocuk işgücü eğitim kaybına neden olduğundan o ülkede beşeri sermayenin gelişmesi sınırlanmaktadır.

Son yıllarda, çocuk işgücü konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda çocuk işgücünü belirleyen faktörlerin ekonometrik analizleri yapılmaktadır. Çocuk işgücünü önlemek amacı güden politikalar belirlemek için çocuk işgücünü belirleyen bu faktörleri iyi anlamak gerekmektedir.

Kız ve erkek çocukların çalışmasını belirleyen önemli faktörlerin rollerini incelemek için bu çalışmada Türkiye’de çocuk işgücü ile ilgili veriler kullanılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, çocuk istihdamını belirleyen bazı faktörlerin, örneğin ebeveynlerin eğitim düzeylerinin ve gelirlerinin, etkilerinin derecesini belirlemektir. Bu çalışmanın hipotezi şöyle özetlenebilir: Ailenin gelir düzeyi ve ailedeki çocuk sayısı yanında çocuğun çalışmasını belirleyen en önemli faktör ebeveynlerin eğitim düzeyidir. Diğer çalışmaların bulgularını da göz önünde bulundurarak, kişisel özelliklerle, ailenin kimi özelliklerinin erkek ve kız çocukların emek arzı üzerinde farklı etkileri olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle, tüm analizler kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı yapılmıştır.

Bu makalenin geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir. İkinci bölüm veriler ile ilgili açıklamaları ve hanehalkının bazı karakteristiklerini incelemektedir. Üçüncü bölümde kullanılan ekonometrik model ile ilgili açıklamalara, dördüncü bölümde ampirik bulgulara ve beşinci bölümde sonuçlara yer verilmektedir.

I. VERİLERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Bu çalışma için Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) 1999 yılında yapmış olduğu Hanehalkı İşgücü Anketinin (HİA) ham verileri kullanılmıştır. Anket, Türkiye genelinde 18876 hanede yapılmıştır. Bu anketten 10-17 yaş grubundaki 10703 çocukla ilgili veriler elde edilmiştir. Bu çocukların 5506’sı erkek, geriye kalan 5197’si ise kızdır.

Tablo 1.’de belirtildiği gibi, bu çocukların yüzde 11.5’i çalışmaktadır. Yine bu tabloda görüldüğü gibi, çocuğun yaşı büyüdükçe istihdam oranı da artmaktadır. Bu oran 17 yaşındaki erkek çocuklarda yüzde 35.9’a kadar çıkmaktadır. Kız çocukları için ise bu oranın nispeten daha düşük olduğunu görüyoruz, sadece yüzde 18’dir (kız çocuklarının, yaygın olarak, aile içinde ücretsiz olarak çalışıyor olması bu durumun nedeni olabilir). Ancak, çocukların yaşı büyüdükçe erkek ve kız çocukların istihdamı arasındaki fark da giderek büyümektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Belirli Yaşlardaki Çocukların İşgücüne Katılım Oranları (1999)

İstihdam (%)			
Yaş	Erkek Çocuk	Kız Çocuk	Toplam
10	1.6	1.9	1.7
11	2.3	2.9	2.6
12	6.8	3.4	5.1
13	8.8	6.1	7.5
14	16.2	9.7	13
15	23	13.8	18.7
16	26.5	14.4	20.7
17	35.9	18	27.3
Tüm yaşlar	14.5	8.4	11.5

Kaynak: DİE, 1999 Hanehalkı İşgücü Anketi, yazarın hesaplamaları.

Tablo 2.’de Türkiye’deki hanehalkının bazı özellikleri belirtilmiştir. Türkiye verileri Pakistan ve Peru verileri ile karşılaştırılmıştır. Bu iki ülke şu nedenlerle seçilmiştir: Birinci neden, bu ülkelerden birinin Müslüman diğerinin de Hıristiyan olmasıdır. En önemli ikinci neden ise, Türkiye gibi bu ülkeler de gelişmekte olan ülkelerdir.

Tablo 2. Türkiye’de Hanehalkının Özellikler (Örnek Ortalamaları)

Özellikler	Türkiye	Pakistan ^b	Peru ^b
Hane içindeki çocuk sayısı	2.70	5.61	3.84
Yoksulluk sınırı altındaki hanelerde yaşayan Çocuk oranı ^a			
Erkek çocuk	11.10	27.11	30.42
Kız çocuk	11.70	25.57	29.37
Çocuğun ortalama yaşı	10.37	13.16	13.38
Çocuk işgücüne karışan çocukların oranı (%)	8.30	23.36	26.27
Hiç okula gitmemiş çocukların oranı (%)	4.1	31.92	2.00

Kaynak: DİE, 1999 Hanehalkı İşgücü Anketi, yazarın hesaplamaları.

^a Yoksulluk sınırı hanehalkı geliri ortancasının yüzde 50’i olarak saptanmıştır.

^b Pakistan ve Peru ile ilgili veriler Ray (2000) den alınmıştır.

Eldeki verilerden yapılan hesaplamalara göre, 1999 yılında ortalama olarak, hanede 2.7 çocuk bulunmaktadır. Bu hesaplamalara göre, Türkiye’deki tipik bir ailede ortalama çocuk sayısı hem Peru’daki 3.84 hem de Pakistan’daki

5.61 çocuk sayısından daha azdır. Ayrıca, bu iki ülkeye göre, Türkiye’de yoksulluk sınırı altında yaşayan çocuk oranı da daha düşüktür. Türkiye’de yoksulluk sınırı altında yaşayan çocuk oranı erkek çocuklar için yüzde 11.1, kız çocukları için ise yüzde 11.7’dir. Bu oranlar Peru ve Pakistan’da yüzde 30’lara varmaktadır. Çocukların işgücüne katılım oranı da bu ülkelere göre Türkiye’de daha düşüktür. Türkiye’de, ortalama olarak, çocukların yüzde 8.4’ü işgücüne katılırken, Peru ve Pakistan’da bu oranlar sıra ile yüzde 26.27 ve 23.36’dır. Yalnız, hiç okula gitmemiş çocukların oranı konusunda Peru Türkiye’den daha iyi durumdayken, Pakistan Türkiye’den daha kötü durumdadır. Hiç okula gitmemiş çocukların oranı Peru’da yüzde 2.0, Türkiye’de yüzde 4.1 ve Pakistan’da yüzde 31.92’dir.⁴ Müslüman ülkelerin, özellikle kız çocukların eğitim ve öğretimi konusundaki tutumları bu konuda önemli bir faktör olabilir.

II. EKONOMETRİK MODEL

Çocuk işgücünü belirleyen faktörleri incelemek amacıyla probit regresyon modeli kullanılarak analizler yapılmıştır. Probit modelini kullanma nedeni ise bağımlı değişkenin iki uçlu (dichotomous) olmasıdır. Bağımlı değişken çocuk istihdamıdır. Eğer çocuk çalışıyor ise bu değişkenin değeri bire, değil ise sıfıra eşittir. Probit modeli erkek ve kız çocukları için ayrı ayrı uygulanmıştır.

Herhangi bir çocuğun çalışıp çalışmama kararının (I_i), aşağıda açıklanan ve Tablo 3. ve 4.’te belirtilen bağımsız değişkenler (X_i) tarafından belirlendiğini düşünelim. Başka bir deyişle herhangi bir çocuğun çalışıp çalışmama olasılığı açıklayıcı değişkenler tarafından belirlenmektedir. Herhangi bir açıklayıcı değişken(ler)de bir birim artışın çocuğun çalışıp çalışmama olasılığını etkilediği varsayılmıştır. O halde bu ilişki,

$$I_i = \beta_1 + \beta_2 X_i$$

şeklinde ifade edilebilir. Normallik varsayımı altında,

$$P_i = \Pr(Y=1) = \Pr(I_i^* \leq I_i) = F(I_i) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{I_i} e^{-t^2/2} dt = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\beta_1 + \beta_2 X_i} e^{-t^2/2} dt$$

Buradaki I_i daha önce belirtildiği gibi herhangi çocuğun çalışıp çalışmama olasılığı, I_i^* ise çocuğun çalışma kararı vermesi için gerekli bir eşik değeridir. Böylece, bu eşik değer, I_i ’den küçük yada birbirine eşit olması olasılığı yukarıda verilen standartlaştırılmış normal Birikimli Dağılım Fonksiyonundan hesaplanabilir (Gujarati, 1999: 564).

Modelde kullanılan açıklayıcı değişkenler ise şunlardır: çocuğun yaşı, çocuk yaşının karesi, hanehalkının geliri, yerleşim yeri (eğer çocuk kırsal kesimde yaşıyor ise bu değişkenin değeri bire, şehirde yaşıyor ise değişkenin değeri sifıra eşittir), ailedeki çocuk sayısı, babanın eğitim düzeyi (okula gittiği yıl sayısı), annenin eğitim düzeyi (okula gittiği yıl sayısı), babanın istihdam durumu (eğer çalışıyor ise bu değişkenin değeri bire, değilse sifıra eşittir) ve annenin istihdam durumu (eğer çalışıyor ise bu değişkenin değeri bire, değilse sifıra eşittir).

III. AMPİRİK BULGULAR

Erkek çocuklar için modelin analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre, çocuk yaşının karesi, hanehalkı geliri ve babanın istihdamı hariç, diğer tüm değişkenlerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Çocuk yaşının çocuk istihdamı üzerinde doğrusal olmayan bir etkisinin olma olasılığını göz önünde bulundurarak çocuk yaşının karesi de modele dahil edilmiştir. Aslında, yaşın karesinin modele konması literatürde standart bir uygulamadır. Çocuk yaşının karesinin katsayısının anlamlı çıkmaması, çocuk yaşı ile çocuk istihdamı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğunu ima etmektedir (Ray, 2000: 355). Hanehalkı geliri katsayısının işareti, beklendiği gibi, negatif olmakla beraber, beklenenin aksine anlamlı çıkmamıştır. Bu konuda alternatif olması için asgari gelir hesaplanıp açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenin de katsayısı anlamlı çıkmamıştır. Ancak, böyle bir sonucun çıkması, bu konuda yapılan ampirik çalışmalarda az rastlanmakla beraber pek de istisna değildir. Zira, diğer ülkelerde yapılan bazı ampirik çalışmalar da aynı sonuç elde edilmiştir. Örneğin, Pakistan ile ilgili yapılan bir çalışma, hanehalkı refahının çocuk iş gücü üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığını saptamıştır (Ray, 1998).

Ancak, Ray (2000: 355) daha sonra, çocuk işgücü tanımına evde yapılan işleri de dahil ederek yaptığı bir çalışmada ise, Pakistan'da yoksulluk ile çocuk işgücü arzı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptamıştır. Ancak Peru'da yoksulluk ile çocuk işgücü arzı arasında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığını saptamıştır. Canagarajah ve Coulombe (1998) Gana'da yaptıkları bir çalışmada da hanehalkı refahı ile çocuk işgücü arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Diğer bir ifade ile, beklenenin aksine, bu çalışmada hanehalkı geliri ile çocuk istihdamı arasındaki ilişkinin anlamlı çıkmaması bir istisna oluşturmamaktadır. Ancak, DİE'nin 1994 gelir dağılımı ile ilgili verileri kullanarak yapılan bir çalışmaya göre ise hanehalkı gelirindeki bir artışın çocuk istihdamını azaltan anlamlı ve önemli bir etkisi olmaktadır (Dayıoğlu ve Assaad, 2003).

Yeni yapılan, daha çok teorik olan bir çalışmada da ebeveynlerin gelir düzeyi ile çocuk işgücü arasında bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır (Rogers and

Swinerton, 2003). Ayrıca bu araştırmacılara göre, ebeveynlerin gelirinin yüksek olması çocuk işgücünü azaltmadığı gibi, aksine arttırmaktadır. Bhalotra ve Heady (2003) Gana ve Pakistan ile ilgili verileri kullanarak yaptıkları çalışmanın sonucunda şu saptamayı yapmışlardır: Toprağı ve tarlası çok olan ailelerin çocukları daha çok çalışmaktadır. Aynı şekilde, Edmonds ve Turk (2002) Vietnam'da yaptıkları bir çalışmada, kendi işyeri olan ailelerin çocuklarını işe gönderme olasılığının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Ancak, tüm bu ampirik bulgulara karşın, yoksulluğun çocuk işgücünü belirleyen önemli bir faktör olmadığı anlamına gelmez. Sadece, çocuk işgücünün de, tüm diğer girdiler gibi, ortaya çıkan fırsatlara ve teşviklere karşılık verdiğini göstermektedir (Basu ve Tzannatos, 2003).

Bazı ekonomistlere göre (Dep ve Rosati, 2000) her hangi bir ülkede yatay-kesitli verileri kullanarak yapılan ampirik çalışmalarda, ailenin ekonomik durumu ile çocuk işgücü arasında güçlü bir negatif ilişkinin bulunmaması, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, kültürel normlar veya ebeveynlerin tavırları nedeniyle çocuğun çalışması ebeveynler için kötü bir tercih olarak algılanmayabilir. Bu durumda, ailenin ekonomik durumundaki bir iyileşme çocuğun ekonomik aktivitelerini etkilemeyebilir. İkincisi, eğer ailenin ekonomik olarak durumunun iyileşmesi piyasada ekonomik fırsatların artmasından kaynaklanıyor ise, çocuk işgücü ile ekonomik durumdaki iyileşme arasında pozitif bir ilişki de olabilir (Psacharopoulos, 1997 veya Bhalotra ve Heady, 2000). Eğer bu hipotezler doğru ise, çocuk işgücünün yok edilmesi, küreselleşmenin sonuçlarını ve ekonomik büyümeyi düşünen ekonomistler için önemli içermeler sunmaktadır. Birincisi, eğer çocuk işgücü arzı gelir artışı ile azalmıyor ise, böyle bir durumda, çocuk işgücünü azaltmak için çocuk işgücünü direkt hedef alan sosyal politikalara gereksinim olabilir. Bu görüş "insani gelişme" yaklaşımıyla da tutarlılık arz etmektedir. İkinci olarak, küreselleşme üzerine sık sık yapılan tartışmalarda, ekonomik büyümenin teşviki çocuk işgücünü yok etmeye yönelik içermeler taşımayacaktır (Edmonds 2000: 3).

Çocuk istihdamı ile çocuk yaşı arasında, beklendiği gibi, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum hem erkek hem de kız çocukları için söz konusudur. Ancak, marjinal etkilerine baktığımızda, erkek çocuğun istihdam olasılığı yaş ile daha hızlı artmaktadır, kız çocukları için yüzde 2.5 artarken erkek çocuklarda bu artış yüzde 7.3'e kadar çıkmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir husus ise, bu tür çalışmaların yapıldığı tüm ülkelerde çocuk işgücü ile çocuk yaşı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığının saptanmış olmasıdır.

Babanın istihdam katsayısının işareti, beklendiği gibi negatiftir. Ancak, beklenenin aksine, anlamlı çıkmamıştır. Diğer tarafta, annenin istihdam katsayısı, beklendiği gibi anlamlı, ancak, beklenenin aksine pozitif çıkmıştır.

Annenin çalışıyor olması erkek çocuğun istihdam olasılığını yüzde 10, kız çocuğunkini ise yüzde 11 arttırmaktadır. Ancak, bu sonuç oldukça ilginçtir. Zira bu sonuç, anneler ile çocukların ekonomik aktivitelerde birbirini tamamlayıcı olduğunu savunan ekonomistleri teyit etmektedir. Bu ekonomistlere göre, anneler emek gücüne katıldıklarında çocuklar ev işlerini annelerinden devralmaktadırlar (Levinson, 1991; Patrinos ve Psacharopoulos, 1995).

Ebeveynlerin eğitim düzeylerinin katsayıları, beklendiği gibi, negatif ve anlamlı çıkmıştır. Ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile çocuk işgücü arasındaki bu negatif ve anlamlı ilişkinin varlığı bu konuda yapılan çalışmalarla ortaya çıkartılmıştır (Patrinos ve Psacharopoulos, 1997; Ray, 1998).

Ailedeki çocuk sayısının da, beklendiği gibi, çocuk istihdamı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Örneğin, ailede çocuk sayısı bir kişi olarak arttığında, çocukların istihdam olasılığı erkeklerde yüzde 1.17, kızlarda yüzde 0.058 artmaktadır. Bu rakamlar göre, ailedeki çocuk sayısındaki değişimin erkek çocuk istihdamı üzerindeki marjinal etkisi kız çocuklarının istihdamı üzerindeki marjinal etkinin iki katı kadardır. Marjinal etki, açıklayıcı değişkendeki bir değişimin bağımlı değişken üzerinde yaptığı etkinin ne boyutta olduğunu belirtir.

Beklendiği gibi, yerleşim yeri ile ilgili değişkenin katsayısının işareti hem pozitif hem de anlamlıdır. Zira kırsal kesimde çocuk işgücü daha yaygın olmaktadır. Bu değişkenler için ayrıca marjinal etkiler hesaplanmıştır. Örneğin, erkek çocuk yaşının bir yıl artması çocuğun istihdam olasılığını yüzde 7 arttırmaktadır.

Tablo 3. ve Tablo 4.'deki sonuçları karşılaştırdığımızda bazı ilginç olguların yer aldığını görüyoruz. Örneğin, erkek çocuğun yaşının artması nedeniyle istihdam olasılığı kız çocuğa göre üç misli artmaktadır. Ebeveynlerin eğitim düzeyi arttığında ise erkek çocuğun istihdam olasılığı kız çocuğunkine göre, aşağı yukarı, üç misli azalmaktadır (kuşkusuz, daha çok erkek çocuğun dışarıda çalışıyor olmasının doğal bir sonucudur). Diğer bir ifadeyle, ebeveynlerin eğitim düzeylerinin yükselmesi daha çok erkek çocuklara yaramaktadır. Bu tablolardan şunu da saptamaktayız: Hem kız çocuklarda hem de erkek çocuklarda, babanın eğitim düzeyinin çocuğun çalışması olasılığını azaltıcı etkisi annenin eğitim düzeyinin etkisinden daha büyüktür. Ancak babanın eğitim düzeyinin marjinal etkisini erkek çocuklar ve kız çocuklar için kıyasladığımızda, bu etkinin erkek çocuklar için çok daha güçlü olduğunu görüyoruz (aşağı yukarı 40 misli). Annenin eğitim düzeyinin marjinal etkisinin de erkek çocuklar için daha güçlü olduğunu görüyoruz. Diğer bir ifadeyle, ebeveynlerin eğitim düzeylerindeki bir artış en çok erkek çocuklara yaramaktadır. Zira böyle bir durumda, onların istihdam olasılığı daha çok azalmaktadır.

Tablo 3. Erkek Çocukların İstihdamını Belirleyen Faktörler (PROBİT), Türkiye, 1999

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Marjinal Etki
Çocuğun yaşı (yıl)	.5564* (.1789)	.0727 (.2247)
Yaşın-karesi (yıl)	-. 0092 (.0063)	-. 0012 (.0008)
Babanın eğitim düzeyi (yıl)	-. 0947* (.0096)	-. 0123 (.0012)
Annenin eğitim düzeyi (yıl)	-. 0580* (.0099)	-. 0075 (.0012)
Babanın istihdam durumu (Çalışıyor ise 1, değilse 0)	-.0254 (.0646)	-.0033 (.0086)
Annenin istihdam durumu (Çalışıyor ise 1, değilse 0)	.5880* (.0641)	.0995 (.0134)
Hanehalkı geliri (T.L.)	-2.5324 (.0001)	-2.532 (.0001)
Hanedeki çocuk sayısı	.0898* (.0136)	.0117 (.0018)
Yerleşim yeri (kırsal ise 1, değilse 0)	.1285** (.0596)	.0175 (.0085)
Sabit terim	-6.862* (1.246)	
Pseudo R ² ^a	0.26	0.26
Log-olabilirlik	-1665.35	
Ki-kare istatistiği	1169.07	
Gözlem sayısı	5506	5506

Kaynak: DİE, 1999 Çocuk İşgücü Anketi kullanarak yazarın kestirimleri.

Parantezin içindekiler standart hatalardır.

*%1'de anlamlı; **%5'te anlamlı.

^a **Pseudo R²:** R²'yi, 0 ile 1 arasında sınırlandırmak için, kendisinin teorik üst sınırına bölerek elde edilen bir istatistiktir.

**Tablo 4. Kız Çocukların İstihdamını Belirleyen Faktörler
(PROBİT), Türkiye, 1999**

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Marjinal Etki
Çocuğun yaşı (yıl)	.3646** (.1706)	.0248 (.0138)
Yaşın-karesi (yıl)	-.0046 (.0073)	-.0003 (.0005)
Babanın eğitim düzeyi (yıl)	-.0509* (.0114)	-.0034 (.0007)
Annenin eğitim düzeyi (yıl)	-.0396* (.0099)	-.0027 (.0008)
Babanın istihdam durumu (Çalışıyor ise 1, değilse 0)	-.1092 (.0850)	-.0079 (.0066)
Annenin istihdam durumu (Çalışıyor ise 1, değilse 0)	.9679* (.0699)	.1123 (.0122)
Hanehalkı geliri (T.L.)	.00004 (.00006)	3.304 (4.327)
Hanedeki çocuk sayısı	.0862* (.0159)	.0058 (.0011)
Yerleşim yeri (kırsal ise 1, değilse 0)	.5727* (.0714)	.0505 (.0081)
Sabit terim	-6.000* (1.419)	
Pseudo R ² ^a	0.30	0.30
Log-olabilirlik	-1044.07	
Ki-kare istatistiği	902.41	
Gözlem sayısı	5197	5197

Kaynak: DİE, 1999 Çocuk İşgücü Anketi kullanarak yazarın kestirimleri.

Parantezin içindekiler standart hatalardır.

*%1'de anlamlı; **%5'te anlamlı.

^a **Pseudo R²:** R²'yi, 0 ile 1 arasında sınırlandırmak için, kendisinin teorik üst sınırına bölerek elde edilen bir istatistiktir.

Öte yandan, ailede çocuk sayısı arttığında, erkek çocuğun istihdam olasılığı kız çocuğunkine göre iki misli artmaktadır. Diğer ilginç ve aynı zamanda gerçek durumu doğrulayan bir olgu ise, eğer bir erkek çocuk ve bir de kız çocuğu kentten kırsal kesime yerleşmeye giderse, kız çocuğun erkek çocuğa göre istihdam olasılığı üç misli artmaktadır.

Tablo 3. ve Tablo 4.'de dikkatimizi çeken diğer önemli bir saptama da çocuğun çalışma olasılığını en çok etkileyen faktör annenin çalışıp çalışmadığıdır. Annenin çalışması, beklenin aksine, erkek çocuklarda yüzde 9.95, kız çocuklarında ise yüzde 11.23 olarak çalışma olasılığını arttırmaktadır. Normal olarak, anne çalıştığı için ailenin geliri artacak ve aile çocuklarını dışarıya çalışmaya değil de okula göndermesi beklenirdi. Bu nedenle, bu durumu yorumlamak pek kolay değildir. Ancak, verilerin güvenilir olup olmadığı sorgulanabilir belki.

SONUÇ

Bu çalışma da göstermiştir ki, çocuk işgücünün belirlenmesi ve açıklanması konusunda ampirik analizler önemli katkılar yapmaktadır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda, ekonomik ve sosyolojik değişkenlerin çocuk işgücünü belirleyen önemli faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, ebeveynlerin eğitim düzeylerinin bir çocuğun okula mı gittiği yoksa dışarıda mı çalıştığı durumunu belirlemede çok önemli olması, bu konudaki hipotezimizi de desteklemektedir. Ailedeki çocuk sayısının yüksek olması ve bu durumun çocuğun çalışma olasılığını artırması, bu konudaki hipotezimizi de desteklemektedir. Ancak, elde edilen veriler aile gelirinin çocuk işgücünü belirleyen önemli bir faktör olduğuna dair hipotezimizi doğrulamamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bazı çalışmalarda aynı sonuçlar elde edilmiş olmakla beraber, ampirik çalışmaların genelinde bu değişken, çocuk işgücünü belirlemede önemli bir faktör olarak gözlemlenmektedir (Psacharopoulos ve Patrinos, 1995; Jensen ve Nielsen, 1997; Psacharopoulos, 1997 ve Ray, 2000). Gelir dağılımının çok bozuk olmasının da çocuk işgücünü arttıran bir faktör olduğu ekonomistler tarafından sık sık belirtilmektedir (Dar, Blunch, Kim, ve Sasaki, 2000). Bu ve daha başka nedenlerle de Türkiye'de çok bozuk olan gelir dağılımını düzeltebilecek politikaların vakit kaybetmeden bir an evvel geliştirilmesi gerekmektedir.

Çocuk işgücü üzerine yapılan çalışmaların önemli bir sonucu da, çocuk işgücü ile ilgili önemli bazı politikaların geliştirilmesinin gerekli olduğudur. Her şeyden önce ebeveynlerin eğitim düzeyinin ne kadar önemli olduğu, hemen hemen tüm ampirik çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle beşeri sermaye konusunda çalışma yapan ekonomistlerin üzerinde hemfikir olduğu bir

husus şudur: Eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynlerden çocuklarını çalışmaktan caydıracak bir şekilde hareket etmeleri beklenir. Zira, onlar eğitimin öneminin ve özellikle eğitimin uzun-dönemde beşeri sermayeye yapacağı katkının bilincindedirler. Bu nedenle, çocuk işgücü konusunda önemli çalışmaları bulunan pek çok araştırmacının ortak bazı önerileri bulunmaktadır. Bunların başında zorunlu eğitimin süresinin yükseltilmesi gelmektedir (Sinha 1996 ve Basu, 1999). Çocukların eğitiminin, çocuk işgücünden ziyade, ekonomik gelişmeye katkısı ekonomistlerce vurgulanmaktadır. Başka bir çalışmaya göre, Çin, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde temel eğitim teşviğiyle birlikte hızlı ekonomik kalkınma da gerçekleştirilebilmiştir (Satz, 2003: 303). Bu nedenle, Türkiye’de çocuk işgücünü yasaklayan yasaların yanında zorunlu eğitimin de en kısa zamanda 11 ya da 12 yıla çıkartılması gerekmektedir. Çocuk işgücünü etkili bir şekilde düşürmenin diğer bir yolu ise, çocuğunu okula gönderen ailelere ekonomik yardımda bulunmaktır (Udry, 2003:10). Ayrıca, özellikle eğitim düzeyi düşük olan ebeveynlerin çocuklarının eğitim düzeylerini yükseltmek için politikalar geliştirmek gerekmektedir.

Diğer tarafta, çocuk işgünün önemli nedenlerinden biri olan, ailedeki çocuk sayısını azaltmanın en etkili yolu da yine ebeveynlerin eğitim düzeylerini yükseltmekten geçmektedir. Bu konuda, annenin eğitim düzeyinin yükseltilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Zira, bu konuda yapılan pek çok ampirik çalışmada, annenin eğitim düzeyi ile doğum sayısı arasında çok güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı saptanmıştır (Baş, 1997).

NOTLAR

---

¹ Birleşmiş Milletler 1989 Çocuk Hakları Konvansiyonuna göre çocuk şöyle tanımlanmıştır: 18 yaşın altındaki tüm insanlar çocuktur.

² Örnek için bakınız Jamison ve Lockheed, (1987) ve Summers, (1994).

³ Örnek için bakınız Psacharopoulos ve Woodhall, (1985).

⁴ Peru ve Pakistan ile ilgili tüm veriler Ranjan Ray’in (2000) makalesinden alınmıştır.

KAYNAKÇA

Basu, Kaushik (1999), “Child Labor: Cause, Consequence, and Cure, with Remarks on International Labor Standards”, *Journal of Economic Literature*, 37, 1083-1119.

Basu, K. and Tzannatos, Zafiris (2003), “The Global Child Labor: What Do We Know and What Can We Do?” *The World Bank Economic Review*, 17, 2: 147-173.

- Baş, Kemal (1997), "Eğitim, Kalkınma, Gelir ve Doğurganlık İlişkileri: Mersin Örneği", *A.Ü. Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52, (1-4), 135-152.
- Bholtra, Sonia and Christopher Heady (2000), "Child Farm Labour: Theory and Evidence", *STICERD Development Economics Working Paper*, 24.
- Bholtra, Sonia and Christopher Heady (2003), "Child Farm Labour: The Wealth Paradox", *The World Bank Economic Review*, 17, 2: 197-227.
- Bulutay, Tuncer (1995), *Child Labor in Turkey*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Canagarajah, S., and Coulombe, H. (1997), "Child Labor and Schooling in Ghana", *World Bank Working Paper*, 1844, Washington D.C.: World Bank.
- Dayıoğlu, M. ve R. Assaad (2003), "The Determinants of Child Labor in Urban Turkey", mimeo, Ankara. Middle East Technical University.
- Deb, P. and Rosati, F. (2002), "Determinants of Child Labor and School Attendance: The Role of Household Unobservables", *Understanding Children's Work Working Paper*.
- Edmonds, E. and Carrie Turk (2002), "Child Labor in Transition in Vietnam", *Policy Research Working Papers*, No. 2774, Washington D.C.: World Bank.
- Edmonds, Eric V. (2003), "Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?" *NBER Working Paper*, No. 10134.
- Gujarati, Damodar N. (1999), *Temel Ekonometri*, Çev. Ü. Şenesen ve G. Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık.
- International Labor Organization (ILO) (2000), "*IPEC Action Against Child Labor*", January 2003- Ceneva.
- International Labor Organization (ILO) (1998), "*Statistics on Working Children and Hazardous Child Labour in Brief*", Geneva.
- Jamison, D.T. ve Lockheed, M.E. (1987), "Participation in Schooling: Determinants and Learning Outcomes in Nepal", *Economic Development and Cultural Change* 35, 279-306.
- Jensen, P. And Nielson, H. S. (1997), "Child Labour or School Attendance? Evidence from Zambia", *Journal of Population Economics*, 10(4), 407-424.

- Levison, D. (1991), "Children's Labor Force Activity and Schooling in Brazil", Ph.D. Dissertation, University of Michigan.
- Patrinos, H. A., and Psacharopoulos, G. (1995), "Educational Performance and Child Labor in Paraguay", *International Journal of Educational Development* 15(1) 47-60.
- Psacharopoulos, G. (1997), "Child Labor Versus Educational Attainment: Some Evidence from Latin America", *Journal of Population Economics*, 10(4), 377-406.
- Ray, Ranjan, (1998), "Analysis of Child Labour in Peru and Pakistan: A Comparative Study", Processed, University of Tasmania, Australia.
- Ray, Ranjan (2000), "Analysis of Child Labour in Peru and Pakistan: A Comparative Study", *Journal of Population Economics*, 13, 3-19.
- Rogers, C. and K. Swinnerton (2003), "Does Child Labor Decrease when Parental Incomes Rise", manuscript, Georgetown University.
- Rosati, Furio C. and Mariacristina Rossi (2003), "Children's Working Hours and School Enrollment: Evidence from Pakistan and Nicaragua", *The World Bank Economic Review*, 17(2), 283-295.
- Satz, Debra (2003), "Child Labor: A Normative Perspective", *The World Bank Economic Review*, 17(2), 297-309.
- Sinha, Shantha (1996), "Child Labor and Education Policy in India", *The Administrator*, XLI, 17-29.
- Udry, Christopher (2003), "*Child Labor*", mimeo Yale University.
- Vila, Luis E. (2000), "The Non-monetary Benefits of Education", *European Journal of Education*, 35(1), 12-21.